

DİYARBAKIR/SURİÇİ AKKOYUNLU DÖNEMİ MESCİTLERİ MİMARİSİ YAPIM TEKNİĞİ, MEVCUT DURUMU VE SORUNLARI

Şule ERGÜN*

Nursen IŞIK**

Öz

Mescit, İslam dininde camilerden daha küçük, namaz kılınan, secde edilen ibadet yeridir. İslam'ın yayıldığı coğrafyalarda birçok uygarlık ve toplum, mescitler inşa etmiştir. Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam Medeniyeti ile mescit tipolojileri çeşitlenerek siyasi, toplumsal, coğrafi ve tarihi etkenler ile şekillenmiştir. Diyarbakır Suriçi Bölgesinde yer alan Akkoyunlu Dönemi Mescitleri, Kuzey Mezopotamya olarak nitelendirilen bölgede, 15. ve 16. yüzyılın ilk döneminde hüküm sürmüş bir medeniyetin eserleri olarak günümüze ulaşmıştır. Yapım yılı ve yaptıran ile ilgili detaylı bir bilgiye sahip olunmayan mescitler, günümüze kadar aktif olarak kullanılmakta olup, özgün işlevini sürdürmeyi başarmıştır. Çalışmada, bu mescitlerin mimari özellikleri, malzeme ve yapım tekniği, yapısal sorunlarının tespiti amacıyla yerinde saha çalışması yapılmış ve mevcut durumları fotoğraflarla belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Akkoyunlu Dönemi, mescit, kültürel miras, koruma.

* Arş.Gör. Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı. sule.ergun@dicle.edu.tr, Diyarbakır, Türkiye.

** Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yapı Bilgisi Anabilim Dalı. isikcn@gmail.com, Diyarbakır/Türkiye.

DIYARBAKIR/SURICI AKKOYUNLU PERIOD MASJID ARCHITECTURE, CONSTRUCTION TECHNIQUE, CURRENT SITUATION AND PROBLEMS

Abstract

A masjid is a place of worship in Islam, smaller than mosques, where prayer is performed and prostration is performed. Many civilizations and societies built masjids in the regions where Islam spread. With the Islamic Civilization spreading over a wide geography, masjid typologies have diversified and been shaped by political, social, geographical and historical factors. The Akkoyunlu Period Masjids located in the Diyarbakır Suriçi Region have survived to the present day as the works of a civilization that reigned in the first period of the 15th and 16th centuries in the region described as Northern Mesopotamia. The masjids, for which there is no detailed information about the year of construction and the person who built them, are actively used until today and have managed to maintain their original function. In the study, on-site field work was carried out to determine the architectural features, materials and construction techniques, and structural problems of these masjids, and their current conditions were documented with photographs.

Keywords: Diyarbakır, Akkoyunlu period, masjid, cultural heritage, conservation.

1. GİRİŞ

15. yüzyılın başında Diyarbakır'a egemen olan Akkoyunlular 1469 yılına kadar kenti başkent olarak kullanarak bölgede, Türk kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bölgede, İslam kültürünün gerektirdiği cami, mescit, medrese, zaviye, tekke gibi dini yapılar inşa ederek bölgenin zengin tarihi dokusunda birçok eser bırakmışlardır (Keleş, 2006; Tuncer, 2008; Sözen, 1971; Yılmazçelik, 2012). Ancak bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Suriçi Bölgesinde, Akkoyunlu Dönemi mescitleri olarak nitelendirilen Taceddin (Sözen, 1971: 120,

271), Hacı Büzürk (Büzrük), (Sözen, 1971: 122), İbrahim Bey¹ (Tuncer, 2012: 160, 212; Sözen, 1971: 117, 270), Kaşık (Karışık) Budak² (A. Bulduk, El- Cezire, s. 240'dan aktaran Yılmazçelik 2014: 110; Sözen 1971: 114), Kavas-i Sağır³ (Tuncer, 2012: 189) mescitleri, tarihi ve kültürel değerleriyle günümüze ulaşabilmiş nadir yapılarıdır.

Çalışmanın amacı, kültür mirası olan Akkoyunlu mescitlerinin, saha gözlemlerine dayalı olarak mimari özelliklerinin tanımlanmasıyla mevcut durumları ve yapısal sorunlarının ortaya çıkarılarak korunmasını sağlamaktır. Kültürel varlıkların mevcut durumlarının tespiti, çağdaş koruma yöntemlerinin önemli aşamalarından biri olup yapılan saha çalışmaları, arşiv niteliği taşımaktadır ve gelecekte yapılabilecek çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada literatür taraması, saha araştırmaları olarak iki aşamalı bir yöntem izlenmiştir. Literatür taramasında; tarihi yapılarda görülen yapısal sorunlar ve tespit yöntemleri araştırılmıştır. Ayrıca, mescitler ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenerek yapının tarihi ve mimari özellikleri araştırılmıştır. Halifeoğlu'nun (2009) *Diyarbakır Suriçi Bölgesinde Yer Alan Mescitler*, Tuncer (2012)'in *Diyarbakır Sur İçi Anıtları ile Köşkler ve Bağ Evleri* ve Sözen (1971)'in *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* adlı yayınları yapıların genel özelliklerini ve mimarisini tanımlayan temel kaynak olarak yararlanılan başlıca yayınlar olmuştur. Alan araştırmalarında; yerinde gözlemlenen yapıların iç, dış ve çevre fotoğrafları çekilmiş ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Yapıların konumu, koruma ve

¹ Artuklu Dönemi'nde yapılmış olabileceğine dair görüşler vardır (Bulduk, El- Cezire, s. 237'den aktaran Yılmazçelik, 2014; 112).

² Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olabileceğine dair görüşler vardır (Akmaz Bilgiç, 2020: 40).

³ Osmanlı Dönemi'nde yapılmış olabileceğine dair görüşler vardır (Sözen, 1971: 125; Tuncer, 2012: 189).

günümüz durumu ifade edilerek gözleme dayalı tespit edilen yapısal sorunları açıklanmıştır.

3. TARİHİ YAPILARDA YAPISAL SORUNLAR VE TESPİTİ

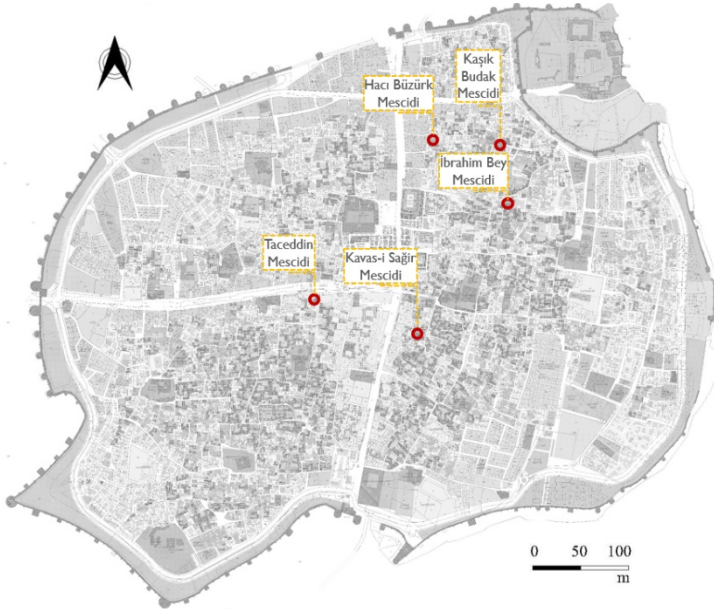
Tarihi yapılar, ulusal ve uluslararası olarak insanlığın ortak mirası kabul edilmekte ve korunması gerekmektedir (Charter for The Conservation of Historic Towns and Urban Areas, 1987; European Charter of the Architectural Heritage, 1975; The Venice Charter, 1964; T.C. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 1983). Bu bağlamda, topraklarında kültürel ve doğal miras unsurları bulunduran her ülkenin, kültürel miras olan tarihi yapıların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamada yükümlülüğü bulunmaktadır (Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage, 1972). Tarihi yapıların korunmasında başlıca alınacak önlemlerden biri; yapısal sorunların tespiti amacıyla yapılan analiz çalışmalarıdır. Dünya çapında kültürel mirasın korunması ile ilgili çalışmaları standardize eden çağdaş koruma ilkelerinde yapıya zarar vermeyen yöntemlerle yapısal sorunların tespiti önemsenmektedir (ICOMOS, 2003). Yapısal hasarların tespitinde saha çalışmalarına bağlı gözlemsel tespitler, modern koruma yöntemlerinin en önemli aşamalarından biridir. Tarihi yapılarda; zaman içinde doğa ve insan kaynaklı birçok hasar türü oluşabilmektedir. Eklenti, yanlış müdahale ve onarım gibi sorunlar insan kaynaklı olurken deprem, heyelan, rüzgâr veya iklim değişikliği gibi sebeplerle yapılarda oluşan çatlama, çürüme, bitkilenme, aşınma gibi problemler doğa kaynaklı olabilmektedir.

Cami, mescit ve türbe gibi anıtsal yapılarla ilgili yapılan onarım çalışmalarının anlatıldığı çalışmalarda; temel ve üst yapıda oluşan problemlerin oluşma nedenlerinden birinin zemin kaynaklı olduğu ifade edilmiştir (Ökten vd., 2021; Sesigür ve Çılı, 2014; Sarı, 2008; Utkan, 2014).

Tarihi yapılarda meydana gelen yapısal problemlerin her yapı özelinde değerlendirilmesi, bu problemlere yönelik rasyonel mühendislik çözümleri ile koruma önerileri ve ilkeleri doğrultusunda müdahale kararlarının alınması gerekmektedir (Ahunbay, 2021; ICOMOS, 2003). Tarihi yapıların, yapısal sorunlarının tespit edilerek özgün sanatsal ve kültürel nitelikleriyle yok olmasını önlemek kültürel belleğin sürekliliği açısından önem arz etmektedir.

4. DİYARBAKIR SURIÇİ AKKOYUNLU DÖNEMİ MESCİT MİMARİSİ

Suriçi Bölgesinde Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edildiği kaynaklarda ifade edilen beş mescit bulunmaktadır. Bu mescitlerden üç tanesi Suriçi Bölgesinin kuzeybatı diliminde, biri güneybatı ve diğeri güneydoğu diliminde yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Diyarbakır Akkoyunlu Dönemi Mescitlerinin Suriçi'ndeki Konumu

Kaynak: Diyarbakır Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı (2017) yeniden düzenlenmiştir.

4.1. Taceddin Mescidi

Akkoyunlular Döneminde yapım tarihi ve inşa ettireni bilinmeyen (Sözen, 1971: 120) Tacettin Mescidi, Ziya Gökalp Mahallesi, Melik Ahmet Caddesi, Behrampaşa Sokakta yer almaktadır. Doğusunda sokak, kuzeyi ticari dükkanlar, güney ve batıda kâğır pasaj ile çevrili olan yapı, I. grup korunması gereken kültür varlığıdır. (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, İstanbul, Toplantı Karar No ve Tarihi: A-2082, 19.01.1980; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 25.11.2010, 3528). Mevcut hali ile özgün yapısal niteliklerinin büyük bölümünü kaybeden yapı, aktif olarak kullanılmakta olup özgün işlevini sürdürmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Taceddin Mescidi Konumu (Google Earth) ve Giriş Cephesi (2025)

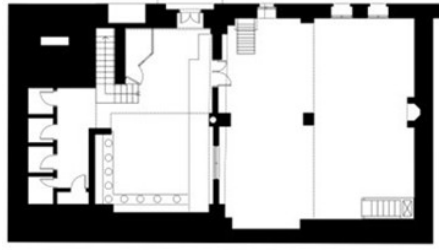
Mimari Özellikleri ve Yapım Tekniği

Yapı, dörtgen planlı avlunun güney ve kuzey kanadına yerleştirilmiş mahallerden oluşmaktadır. Yapıya, özgün mimarisi dışında yeni birimler ve katlar eklenmiştir. Doğu cephesindeki avlunun kuzeybatısında abdesthane, kuzeyinde hela ve kuzeydoğusunda görevli odası ile üst kata çıkan merdiven mevcuttur.

İki açıklıklı sivri kemerli, sütunlarla taşıtılan son cemaat yeri, harim bölümüne eklenmiştir. Son cemaat yerinin batı cephesi kapalı (sağır) olan doğu cephesinde, harimde yer alan pencere boyutlarına yakın ölçüde bir pencere yer almaktadır.

Özgün döşemesi tespit edilemeyen bu bölümde ara kat (kadınlar mahfili) ile kadınlar mahfili ve harim bölümünün üzerine yeni kat eklenmiştir.

Harim bölümüne son cemaat yerinin kuzeyinden ulaşılmaktadır. Dikdörtgen plan düzenindeki harim bölümü, doğu-batı doğrultusunda uzanmakta üzerinde sonradan eklenen kat mevcuttur. Batı cephesi kapalı (sağır) olan harimin doğusunda, iki adet pencere ve güneyinde yenilenen mihrap ve minber bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Taceddin Mescidi Planı

Kaynak: Halifeoğlu, 2009: 324

Yapının doğu cephesi ve son cemaat yerini avludan ayıran bölümde özgün yapısal detaylar bulunmaktadır. Sade düzendeki doğu cephesinde kemerli kapı ve lokma demirli pencereler bulunmaktadır. Üzerinde iki sıralı bingi taşları olan çift merkezli sivri kemerli kapı, iki kademelidir. Kapatılan son cemaat yeri kuzey cephesinde, özgün sütun başlığı ve sivri kemer izleri bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Taceddin Mescidi Özgün Yapısal Nitelikli Cepheleri

Yığma yapım sistemi ile inşa edilmiş yapının ana yapım malzemesi bazalt taştır. Yapının üst örtüsü betonarme döşeme ile değiştirilmiş olup, betonarme kirişler eklenmiştir. Özgün detayların bulunduğu doğu duvarında derzli moloz örgülü bazalt taşı ve tuğla kırıkları ile devşirme malzeme kullanılmıştır. Yapıya sonraki müdahalelerle beton, çimento esaslı sıva, boya, ahşap, çelik, mermer, PVC malzemeler eklenmiştir. Yapıdaki özgün detaylar, giriş saçağında bingi taşları ile son cemaat yerindeki iyon düzenindeki sütun başlığıdır (Şekil 5).

Şekil 5. Taceddin Mescidinde Yer Alan Süsleme Öğeleri

Yapının Mevcut Durumu ve Sorunları

Özgün yapısal öğelere müdahalelerin olduğu yapıda, yapının harim bölümüne betonarme kat ile yeni mahallerin eklenmesi tespit edilen temel sorunlardır. Kat yüksekliği ve döşemelerin değiştirilmesi ile özgün yapım sistemi kısmen yok olmuştur. Kapsamlı onarım ve restorasyon çalışmalarının yapılmadığı yapıda kullanıcılar tarafından niteliksiz müdahalelerin yapılması, yapısal sorunları arttırmıştır. Avlu giriş kapısındaki özgün sal taşında kırık hasarı ile doğu cephesindeki pencerelerin üzerindeki lentolardaki düşey ayrışmalar yapısal sorun oluşturacak düzeydedir. Yapıda dış ortam koşulları etkisi ile bozulmalar mevcut olup taşıyıcı duvarlarda, bağlayıcı harç kayıpları bulunmaktadır (Şekil 6).

Şekil 6. Taceddin Mescidinde Gözleme Dayalı Tespit Edilen Yapısal Sorunlar

4.2. Hacı Büzürk (Büzrük) Mescidi

Akkoyunlular Döneminde inşa edilen ve yapım tarihi bilinmeyen yapı, Hacı Büzürk (Büzrük) Mescidi olarak adlandırılmıştır (Sözen, 1971: 122). Tuncer (2008: 4), 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başında Seyyit Cafer Mescidinin yerine sonradan inşa edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Tapuda kâgir cami olarak nitelendirilen yapı, I. grup korunması gereken kültür varlığıdır (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, İstanbul, Toplantı Karar No ve Tarihi: A-2082, 19.01.1980; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 18.12.2009, 2754). Cevatpaşa Mahallesi, Yıldız Sokakta yer alan yapının batı cephesi sokak, güney cephesi apartman, kuzey ve doğu cepheleri ise kâgir evler ile çevrilidir. Mevcut hali ile özgün mimarisinin bir kısmını kaybeden yapı, özgün işlevi ile aktif olarak kullanılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Hacı Büzürk (Büzrük) Mescidi Konumu (Google Earth) ve Giriş Cephesi (2025)

Mimari Özellikleri ve Yapım Tekniği

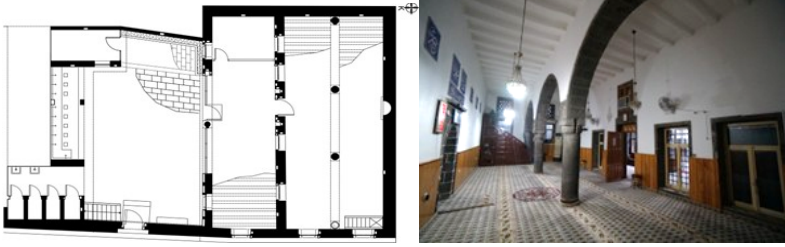
Dikdörtgen plan düzenindeki yapı, kuzey ve güney kanatlarından oluşan ortası avlulu plan düzenindedir. Yapıya avlunun batısından ulaşmakta olup avlunun kuzeyinde hela, abdesthane, görevli odası gibi niteliksiz yapılar; doğusunda sağır duvar ile çiçeklik yer almaktadır. Özgün taş malzemeli avlunun bir bölümü niteliksiz üst örtü ile örtülmüştür. Avlunun güneyinde doğu-batı doğrultusundaki son cemaat yeri, dikdörtgen formdadır. Son cemaat yerinin kuzeyinde; ortasında sütunu bulunan iki kemer ile tepe pencereleri olan iki adet pencere yer almaktadır. Son cemaat yerinin duvarlarında kaş kemerli kandillik adı verilen nişler mevcuttur. Bu bölümde kemerler arası ahşap doğramalı cam ile kapatılmış ve nişler işlevsiz hale getirilmiştir. Son cemaat yerinin doğu cephesinin bir bölümü benzer biçimde kapatılarak yeni bir mahal oluşturulmuştur (Şekil 8).

Şekil 8. Hacı Büzürk (Büzruk) Mescidi Kapatılan Son Cemaat Yeri (2025)

Harim bölümüne son cemaat yerinin güneyinden girilmekte olup, harim doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan düzenindedir. Harim bölümünde mahali “üç ‘sahın”a bölen dört adet silindirik gövdeli sütun yer almaktadır. Kuzeyinde iki tepe penceresi bulunan yuvarlak kemerli kapı, iki niş ve dört adet dikdörtgen formlu pencere bulunmaktadır. Doğu cephesi kapalı olan harim bölümünün batısında, iki pencere mevcuttur. Sokağa bakan pencereler kuzeydekilere göre yüksek kotta konumlandırılmıştır. Harimin güneyindeki mihrap özgün olup iç bükey formunda

yuvarlak kesitli olup minber yenilenmiştir. Özgün döşemesi tespit edilemeyen mahalın üst örtüsü ahşap kiriş görünümüdür (Şekil 9).

Şekil 9. Hacı Büzürk (Büzürk) Mescidi Planı ve Harim Bölümü

Kaynak: Plan: Halifeoğlu, 2009: 325

Yapının, kuzey, doğu ve güney cepheleri kapalıdır. Yıldız Sokak üzerindeki batı cephesinden, tek merkezli yuvarlak kemer ve yuvarlak kemer içerisindeki düz kemer ile iki kademeli girişi bulunmaktadır. Giriş bingi taşlarıyla taşıtılan saçak, çörten ve harpušta elemanlarıyla hareketlendirilmiştir. Cephede yuvarlak geometrik motifli şebekeli tepe pencereleri olan pencere açıkları dikdörtgen formda lokma demirlidir (Şekil 10).

Şekil 10. Hacı Büzürk (Büzürk) Mescidi Giriş ve Avlusu

Yığma yapım sistemi ile bazalt taş kullanılarak inşa edilmiştir. Özgün yapısal niteliklerin korunduğu yapının üst örtüsü betonarme olarak değiştirilmiştir. Avlu döşemesinde gözenekli bazalt taşın kullanıldığı yapının, duvarları ince yonu olarak örülmüştür. Yapının tepe pencerelerinde alçı şebekeli cam kullanılmıştır. Yapıda

özgün yapı detayları dışında; betonarme, çimento esaslı sıva, boya, ahşap, demir malzeme ile yapının ilk yapım detaylarından farklı biçimde üretilmiş ekler bulunmaktadır.

Yapı, sade düzende olup, son cemaat yerinde yer alan sütun başlığı, sokak cephesinde yer alan bingi taşları iç bükey, avluya bakan giriş cephesinde yer alan bingi taşları dış bükey geometrik formdadır. Harim bölümündeki sütunlardan üçü, geometrik düzeni ile oluşturulmuş olup yalnızca biri iyon düzenine benzer formdadır. Yapının avlu cephesini oluşturan son cemaat yeri cephesi, açıklıklar, bingi taşları, çörtenler, harpuşa ve sütun ile hareketlendirilmiştir. Cephede pencere açıkları dikdörtgen, kemer açıklıkları, sivri kemer formundadır. Tepe pencereleri, yuvarlak geometrik motifli şebekeden imal edilmiştir (Şekil 11).

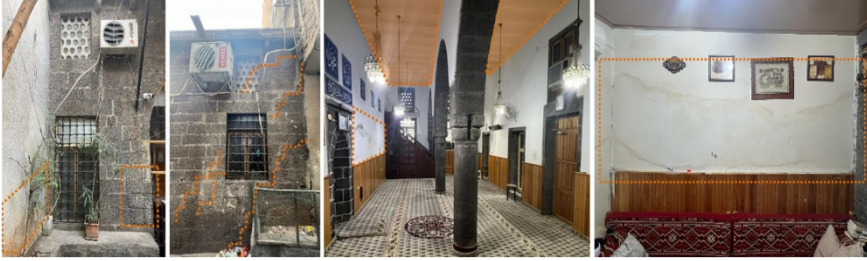

Şekil 11. Hacı Büzürk (Büzruk) Mescidi Bingi Taşı, Sütun ve Pencere Detayları (2024)

Yapının Mevcut Durumu ve Sorunları

Yapıda özgün mimari dokusunda kısmi müdahaleler bulunmaktadır. İlk müdahalelerden biri yapının üst örtüsünün betonarme olarak değiştirilmesi ile kuzey bölümünde yeni yapım mahallerin düzenlenmesidir. Koruma ilkelerine uymayarak yapılan ekler, yapının taşıyıcı sistemi ve taşıma kapasitesinin değişmesine neden olmuştur. Yapıda tespit edilen en önemli yapısal sorun sokak cephesinin güney tarafında, üst köşeden başlayarak eğrisel devam eden kırıklar ve ayrışmalardır. Aynı duvarın apartmana bitişik bölümünde nem problemleri mevcuttur. Nemden dolayı duvarın harim bölümüne bakan güney cephesinde

sıva/boya dökülmeleri ile taşıyıcı duvarlarda bağlayıcı harç ve sıvalarda kayıplar bulunmaktadır. Yapıda kullanıcıların yaptığı niteliksiz müdahaleler özgün mimaride kısmi bozulmalara neden olmuştur (Şekil 12).

Şekil 13. Hacı Büzürk (Büzürk) Mescidi Mevcut Durumu ve Sorunları (2025)

4.3. İbrahim Bey Mescidi

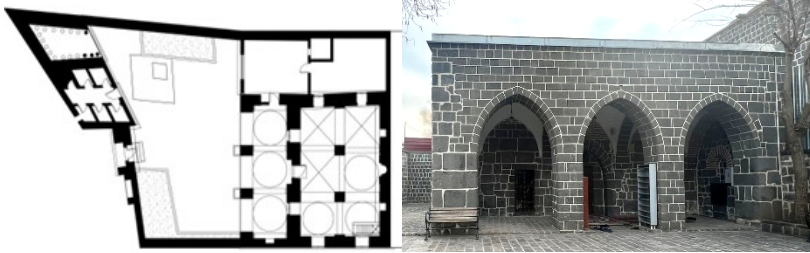
Akkoyunlular Dönemi mescit yapısı olarak nitelendirilen yapının kurucusu, Akkoyunlu Kasım Padişahın yeğeni İbrahim Bey'dir (Sözen, 1971: 117). Suriçi Bölgesinin kuzeydoğusunda bulunan yapı, Dabanoğlu Mahallesi, Dabanoğlu Sokakta yer almaktadır. Kuzeydoğu cephesinden aralık, güneydoğu cephesinde kâgir evler, kuzey ve batı cephelerinden ise sokak ile çevrilidir. Tapuda, kâgir mescit ve arsası olarak nitelendirilen I. grup korunması gereken kültürel varlıklarından biridir (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, İstanbul, Toplantı Karar No ve Tarihi: A-2082, 19.01.1980; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 18.12.2009, 2754). Yakın dönemde onarım geçiren mescit, özgün yapısal niteliklerinin bir bölümünü kaybetmiş olup, aktif kullanılarak, özgün işlevini sürdürmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. İbrahim Bey Mescidi Konumu (Google Earth) ve Giriş Cephesi (2025)

Mimari Özellikleri ve Yapım Tekniği

Yapıda onarım sonrasında, özgün mimari nitelikleri kısmen bozulmuştur, L planlı avlunun güney ve kuzeydoğu kanadına yerleştirilmiş mahallerden oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının avlusuna kuzey cepheden ulaşılmaktadır. Avlunun kuzeyinde sokağa bakan anıtsal çeşme ile bir bölümü yeni yapım olan hela ve abdesthane; doğu ve batısında sokak duvarları mevcuttur. Taş döşemeli avlunun güneyinden yapının son cemaat yerine ulaşılmaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. İbrahim Bey Mescidi Planı ve Harim Bölümü (2025)

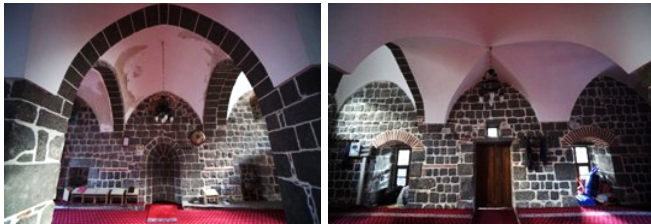
Kaynak: Plan: Halifeoğlu, 2009: 326

Son cemaat yeri, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan düzenindedir. Kuzeyinde iki kare formlu ayak (paye) ile üç kemer; batısında yuvarlak kemerli bir niş; doğusunda dikdörtgen bir açıklığı bulunmaktadır. Döşemesi taş olan mahalin üzeri kubbelidir. Sivri kemerlere oturan kubbelerde pendentif ile kubbeye geçiş sağlanmıştır (Şekil 16).

Şekil 16. İbrahim Bey Mescidi Son Cemaat Yeri (2025)

Son cemaat yerinin güneyinden ulaşılan dikdörtgen plan düzenindeki harim bölümü, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Harimi “üç ‘sahın”a ayıran kare formlu iki ayak (paye) bulunmaktadır. Mahalin kuzeyinde iki açıklıklı (tepe penceresi) kapı ile yuvarlak kemerli iki pencere yer almaktadır. Kapı açıklığı, sivri kemer içerisinde yer alan düz kemer ile iki kademeli oluşturulmuş olup tepe pencere, kareye yakın bir formdadır. Harimin doğusunda, tepe pencereli dikdörtgen formlu iki pencere; batısında yüksek kotta konumlandırılmış dikdörtgen formlu iki pencere yer almaktadır. Doğu cephesinde yer alan tepe pencerelerinden kuzeydeki, dikdörtgen açıklığın içerisine yerleştirilmiş yuvarlak kemer formundadır. Güneyde, mihrap nişi, üç yuvarlak kemerli tepe penceresi ile dikdörtgen formlu iki niş bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan mihrap, daha önceki çalışmalarda ifade edilen (Halifeoğlu, 2009: 326) formda değildir. Yakın dönemde yapılan onarımlarda mihrabın özgün durumuna yönelik bir değişim gerçekleşmiş olup mihrap, iç bükey yuvarlak kesitli olarak değiştirilmiştir. Yapının minberi yenilenmiştir. Harimin üst örtüsü yelken (asma kubbeli) ve çapraz tonozludur (Şekil 16).

Şekil 16. İbrahim Bey Mescidi Harim Bölümü

İbrahim Bey Mescidi 'nin güney ve güneydoğu cepheleri dışında diğer cepheleri açıktır. Sokak cephesi, açıklıklar, bingi taşı, çeşme ve harpuşa ile hareketlendirilmiştir. Cephede, pencere açıkları kareye yakın dikdörtgen, kapı açıklığı ise eğrisel formdadır. Giriş kapısının hemen batısında yer alan sivri kemerli çeşme yer almaktadır. Teknesi kırılan ve kısmi bozulmaya uğrayan çeşme günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır. Avlu giriş kapısı, sokak cephesinden sivri kemer ve sivri kemer içerisinde yer alan yuvarlak kemer ile iki kademeli, kapının avluya bakan cephesinden ise, Bursa tipi kemer ve bu kemer içerisinde yer alan düz kemerle iki kademeli olarak düzenlenmiştir. Her iki cephe de giriş kapısı üzerinde saçaklık oluşturan bingi taşları ile tek sıradır (Şekil 17).

Şekil 17. İbrahim Bey Mescidi Sokak Cephesi

Yapı, yığma yapım sistemi ile bazalt taştan inşa edilmiştir. Özgün yapısal niteliklerin bir bölümünün korunduğu yapıda onarım sonrası yapımlarda özgün niteliklerin ayrımı zorlaşmıştır. Yapının özgün duvar örgüsünde kullanılan bazalt taş boyutları oldukça büyük olup ince yoluludur. Ancak onarım sonrası yapılan örgülerde kullanılan bazalt taşı, kesme taş olup boyutları farklılaşmaktadır. Gözenekli, gözeneksiz bazalt taş ile tuğla parçaları duvarlarda karmaşık bir düzenle yer almıştır. Gözenekli bazalt taş genelde avlu döşemesinde kullanılmıştır. Duvarlarda rastgele kullanılan tuğla ise tepe pencere, niş ve kubbe kemeri ve kemer alınlığı gibi yapının bazı bölümlerinde bir düzen içerisinde yer almıştır. Yapının tepe pencereleri, alçı şebekeye gömülü camdan imal edilmiştir. Yapıda özgün yapı detayları dışında üretilmiş ekler mevcuttur.

Yapı tepe pencerelerinin şebekeleri, ritmik düzen ile oluşturulmuş yuvarlak motiflidir. Yapının avluya ve sokağa bakan giriş cephesinde yer alan bingi taşları ise dış bükey geometrik desenlidir. Harim giriş kapısı üzerinde tuğla ile oluşturulmuş bir süsleme yer almaktadır (Şekil 18).

Şekil 18. İbrahim Bey Mescidi Malzeme Detayları

Yapının Mevcut Durumu ve Sorunları

Yeni onarım geçirmiş yapıda, tespit edilen önemli sorunlardan biri üst örtüde yer alan nem problemidir. Özellikle harim ve son cemaat yerinin kubbe ve tonozlarında yoğun nem problemleri bulunmaktadır. Su ve nem kaynaklı hasarların görüldüğü doğu duvarının zemine yakın bölümlerinde yosunlaşmalar başlamıştır. Onarımlar sonrası özgüne uygun olmayan yapılan tamamlamaların yanında ve harim giriş kapısı lentosundaki düşey yönde oluşan kırık olduğu tespit edilmiştir (Şekil 19).

Şekil 19. İbrahim Bey Mescidi Gözleme Dayalı Yapısal Sorunları

4.4. Kaşık Budak Mescidi

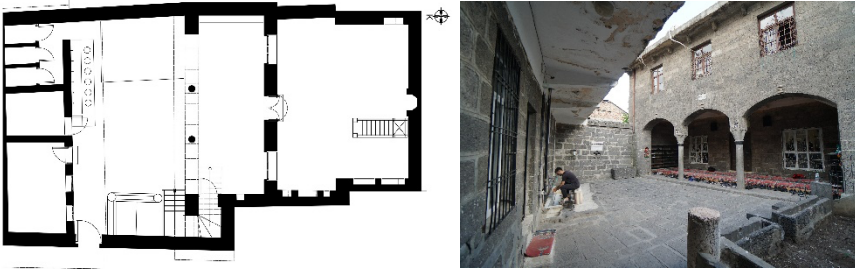
Akkoyunlular Dönemi mescit yapısı olarak nitelendirilen Kaşık Budak Mescidi (Sözen, 1971: 114), Cevat Paşa Mahallesi, Yiğit Ahmet Sokakta bulunmaktadır. Kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğu cepheleri sokakla, diğer cepheleri kâgır evler ile çevrilidir. Arsa olarak nitelendirilen kâgır yapı, I. grup korunması gereken kültür varlığıdır (Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 18.12.2009, 2754). Özgün yapısal niteliklerinin büyük bir bölümünü kaybeden yapı, dini amaçlı özgün işlevini aktif olarak sürdürmektedir (Şekil 20).

Şekil 20. Kaşık Budak Mescidi Konumu (Google Earth) ve Giriş Cephesi (2025)

Mimari Özellikleri ve Yapım Tekniği

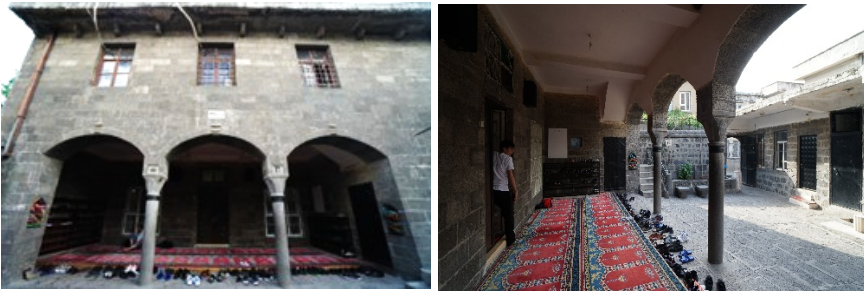
Kaşık Budak Mescidi, dikdörtgen plan düzeninde avlulu, avlunun güney ve kuzeydoğu kanadına yerleştirilmiş mahallerden oluşmaktadır. Batı cephesinden ulaşılan avlunun kuzeyinde, hela, abdesthane ve görevli odası; batısında, hazire mevcut olup, sokak duvarında bir yazıt bulunmaktadır (Şekil 21). Hazire ile son cemaat yeri arasında kalan bölümde, kadınlar mahfiline ulaşan merdiven yer almaktadır. Taş döşemeli avlunun doğusunda yer alan sokak duvarında, farklı biçim ve boyutlarla oluşturulmuş niş ile duvarın önünde kullanım amacı tespit edilemeyen dikdörtgen formu bir tekne bulunmaktadır. Sokak duvarları, yuvarlak kesitli harpuşa ile örtülüdür.

Şekil 21. Kaşık Budak Mescidi Planı ve Avludan Görünüm (2025)

Kaynak: Plan: Halifeoğlu, 2009: 327

Avlunun güneyindeki son cemaat yeri, doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup dikdörtgen formludur. Bu bölümün kuzeyinde iki sütun ile üç kemer yer almaktadır. Kemerlerin sütunlara bakan duvara bitişik bölümlerinde karşılıklı yer alan, beş dilimli, sivri kemerli nişler bulunmaktadır. Son cemaat yerinin batısında, dikdörtgen bir niş ile bir kapı mevcuttur. Kapı ile kadınlar mahfiline ulaşan merdiven altının depolama amaçlı kullanıldığı bir mahale ulaşılmaktadır. Doğu cephesi sağır duvarlı olan son cemaat yerinin döşemesi bazalt taş olup üst örtüsü betonarme olarak yenilenmiştir. Bu bölümün üst katı kadınlar mahfili olarak düzenlenmiştir. Plan düzleminde kadınlar mahfilinin güneyinde yarım daire formulu açık çıkma mevcuttur. Bu bölümün kuzeyinde, üç pencere, batı ve doğusunda ise birer niş bulunmaktadır (Şekil 22).

Şekil 22. Kaşık Budak Mescidi Son Cemaat Yeri (2025)

Son cemaat yerinin güneyinden ulaşılan harim, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan düzenindedir. Harimin kuzeyinde dikdörtgen formlu tepe pencere kapı ile iki pencere yer almaktadır. Doğusunda dört adet pencere ile dikdörtgen bir niş, batısında üç adet pencere bulunmaktadır. Kare formdaki pencereler yüksek kotta konumlanmıştır. Pencerelerin boyutları ve formları (kareye yakın) ile cepheye yansıyan görüntüleri ile (duvar örgü sistemindeki düzensizlikler, betonarme lento) özgün olmadıkları düşünülmektedir. Batıda ayrıca çeşitli boyutlarda dikdörtgen formlu beş niş vardır. Harimin güneyinde, yenilenmiş mihrap nişi ile minber bulunmaktadır. Döşemesi tespit edilemeyen harimin üst örtüsü betonarme döşeme olarak yenilenmiştir (Şekil 23).

Şekil 23. Kaşık Budak Harim Bölümü (2025)

Yapı, güney ve güneydoğu cephelerinden kapalı olup, diğer cepheleri açık durumdadır. Sokağa yansıyan batı cephesi, açıklıklar, bingi taşları, harpuşta ve kitabeler ile hareketlendirilmiştir. Yapının harim bölümünün cepheye yansıyan bir kısmı önündeki yapıdan dolayı algılanamamaktadır. Cephede dikdörtgen formlu pencere açıklıkları harim ve kadınlar mahfilinde olup kadınlar mahfilindeki açıklık süslü bir şebeke ile örtülüdür. Kadınlar mahfiline çıkan merdiven boşluğunda ise beş dilimli sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklık gridal bir şebeke ile örtülüdür. Kadınlar mahfili üst örtüsünde yer alan bingi taşları iç bükey formdadır. Yapının sokağa bakan kuzey cephesi; çeşme ve açıklıklar ile hareketlendirilmiştir. Çeşme yuvarlak kemerli olup günümüzde kullanılmamaktadır. Çeşmenin her iki

yanında ince uzun dikdörtgen formlu pencereler yer almaktadır. Çeşmenin tam ortasında ise ortası delik daire formlu bir taş ve onun altında bir saçak taşı olarak nitelendirilecek çıkıntı bulunmaktadır. Yapının sokak ile ilişkili doğu cephesi batı cephesine benzer bir cephe düzenlenmesine sahiptir (Şekil 24).

Şekil 24. Kaşık Budak Mescidi Sokak Cephesi

Yapı, yığma yapım sistemi ile bazalt taştan inşa edilmiştir. Yapının özgün duvar örgüsünde bazalt, genel olarak ince yonu taş olarak kullanılmıştır. Yapının avlu ve sokak cephesinde yer yer düzgün kesme taş kullanılmıştır. Sokağa bakan duvarda bazalt taşın yanında tuğla malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Yapının bazı bölümlerinde uygulanan farklı teknik ve malzemelerle yapılmış devşirme malzemeler bulunmaktadır. Cas süslemeli taşların cephede dağınık bulunması, harim bölümünün batı ve doğusundaki açıklıkların boyutlarındaki farklılıklar, farklı yapı malzemeleri ile üretilmiş hazire bölümündeki teknik uyumsuzluklar, avlunun doğusunda farklı malzemelerle üretilmiş nişin teknik düzensizliği, yapıda dikkat çeken bazı uygulamalardır. Yapıda özgün yapı detayları dışında farklı teknik ve malzeme ile üretilmiş ekler de mevcuttur.

Yapının avlu cephesi, kemer, sütun, bingi taşları, cas süsleme ve kitabeler ile hareketlendirilmiştir. Cephede kemerler, yuvarlak basık kemer formunda olup kemerlerin kilit taşları geometrik süslemelidir. Yuvarlak kesitli sütun başlıkları lale motifli olup çift sıra bilezikleri mevcuttur. Cephenin çeşitli yerlerinde yıldız veya kıvrımlı motiflerle oluşturulmuş cas süsleme görülür. Bingi taşları dış ve iç bükey

formda çeşitli düzenlerdedir. Cephenin sütun başlıkları, merdiven kovası ve ortada yer alan kemer üzerinde toplam dört adet yazıt bulunmaktadır. Avluya giriş kapısı üzeni taşlarında silindir biçimli süsleme öğeleri; avlunun doğusundaki nişte, lale motifli taş süslemeler yer almaktadır. Yapının hazire bölümü dörtgen ve beşgen tabanlı geometrik süslemeli taşlar ile çevrelenmiştir. Hazire bölümü çevreleyen bir duvarda genellikle havuzlarda kullanılan yıldız motifli kadeh mevcuttur (Şekil 25).

Şekil 25. Kaşık Budak Mescidindeki Süsleme Öğeleri

Yapının Mevcut Durumu ve Sorunları

Yapıda nem problemi temel sorunlardan biridir. Harim bölümünün zemine yakın duvarları ile komşu yapı ile ilişkili olan güney duvarında su ve neme bağlı dökülmeler ile yosunlaşmalar mevcuttur. Islak hacimlerin zemine yakın bölümlerinde harç kayıpları bulunmaktadır. Onarımı ve konumlandırılması hatalı yapılan yağmur iniş boruları, yapıda suya bağlı problemleri arttırmıştır. Yapının üst örtüsünün betonarme olarak değiştirilmesi ile kuzey bölümünde yeni eklerin düzenlenmesi yapısal özelliklerin değişmesine neden olmuştur. Hela ve görevli

odasının bulunduğu kuzey kanatta ayrışma hasarları olduğu görülmüştür. Yapıda niteliksiz ek, boya ve sıva uygulamaları bulunmaktadır (Şekil 26).

Şekil 26. Kaşık Budak Mescidi Gözleme Dayalı Yapısal Sorunları

4.5. Kavas-ı Sağır Mescidi

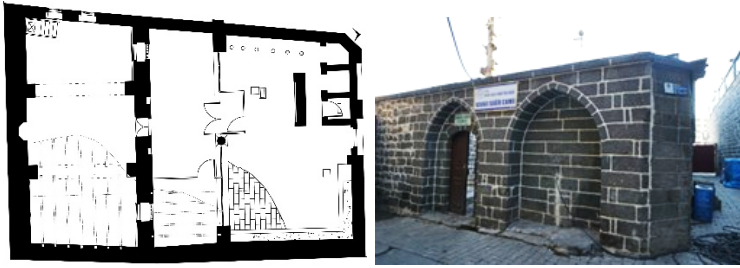
Akkoyunlular Dönemi mescit yapısı olarak nitelendirilen yapı (Tuncer, 2012: 188), Savaş Mahallesi, Küçük Kavas Sokakta yer almaktadır. Kuzey ve kuzeybatı cepheleri sokak, diğer cepheleri kâgır evler ile çevrilidir. Cami olarak nitelendirilen kâgır yapı, I. grup korunması gereken kültür varlığıdır (T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, İstanbul, Toplantı Karar No ve Tarihi: A-2082, 19.01.1980; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 18.12.2009, 2754). Mevcut hali ile özgün yapısal niteliklerini kaybeden yapı, dini amaçlı özgün işlevini aktif olarak sürdürmektedir (Şekil 27).

Şekil 27. Kavas-ı Sağır Mescidi Konumu (Google Earth) ve Giriş Cephesi (2025)

Mimari Özellikleri ve Yapım Tekniği

Kavas-ı Sağır Mescidi, dikdörtgen plan düzenli, avlunun güney ve kuzeybatı kanadında konumlanmış mahallerden oluşmaktadır. Avlunun kuzeybatısında, hela ve abdesthane; doğusunda bahçe duvarı mevcuttur. Yapı, bulunduğu çevrede güney ve doğu cephelerinden kapalı diğer tüm cephelerden açıktır. Sokağa yansıyan ve avluya girişi sağlayan kuzey cephesinde; sivri kemerli bir niş içerisinde yer alan basık kemerli kapı ile sivri kemerli bir çeşme bulunmaktadır. Yapının sokağa yansıyan batı cephesinde ise yuvarlak geometrik şebekeli tepe pencereleri ve lokmalık parmaklıklı pencereler mevcuttur. Ayrıca bu cephenin duvar örgüsünden sonradan kapatıldığı düşünülen bir kapı açıklığı bulunmaktadır (Şekil 28).

Şekil 28. Kavas-ı Sağır Mescidi Planı ve Giriş Cephesi (2025)

Kaynak: Plan: Halifeoğlu, 2009: 333

Yapı, yığma yapım tekniği ile bazalt taş malzeme ile inşa edilmiştir. Gözenekli ince yonu bazalt taş kullanılan yapının avlu ve sokak duvarlarının bazı bölümleri ise kaba yonu bazalt taş malzemeden yapılmıştır. Yapının kapı ve pencerelerinde alçı, ahşap, demir ve cam malzemeler kullanılmıştır. Yapıda özgün yapı detayları dışında farklı teknik ve malzeme ile üretilmiş ekler de mevcuttur.

Avlunun güneyindeki son cemaat yeri, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde, iki açıklıklı kemerlerle geçilen ve ortasında sütunlu son

cemaat yerinin batısında, yuvarlak kemerli tepe penceresi; güneyinde, iki adet dikdörtgen pencere, dört adet yuvarlak kemerli tepe penceresi ve kapı ile kaş kemerli iki niş bulunmaktadır. Bu bölümün doğusu ise sağır duvardır. Döşemesi taş olan mahalin üst örtüsü, ahşap kirişlidir (Şekil 29).

Şekil 29. Kavas-ı Sagir Mescidi Son Cemaat Yeri

Son cemaat yerinin güneyindeki harim bölümü, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Harim bölümünü üç “sahın”a ayıran iki sivri kemer bulunmaktadır. Harimin batısında sokağa açılan iki adet dikdörtgen formlu pencere ile üç yuvarlak kemerli tepe penceresi mevcut olup doğu duvarında açıklık bulunmamaktadır. Sade plan düzenindeki yapının tepe pencereleri, oldukça süslüdür. Tepe pencerelerinde bitkisel motif ve renkli cam ile süsleme yapıldığı görülmektedir (Şekil 29).

Şekil 30. Kavas-i Sağir Mescidi Süsleme Öğeleri

Üst örtüsü ahşap kirişlerle geçilen harim bölümünün güneyinde; üç dilimli, yuvarlak kemerli, geometrik ve iç bükey mihrap nişi bulunmaktadır. Batısında yer alan “sahın”ın güney cephesinde tepe penceresi ile yenilenmiş minber yer almaktadır. Mihrap nişinde kalker- bazalt taş malzemeli almaşık örgülüdür.

Yapının Mevcut Durumu ve Sorunları

Yapıda, nem problemi tespit edilen temel sorunlardan biridir. Harim bölümünün zemine yakın duvarları ile son cemaat yerinin doğu ve batı duvarlarında neme bağlı dökülmeler mevcuttur. Çatıdan gelen yağmur iniş boruları, yapının özgününe aykırı biçimde yapılmış olup boruların yönlendirilmesi doğrudan avlu döşemesi üzerine yapılmıştır. Borulardan sızan sular, taşlar arasında bitkilerin oluşmasına sebep olmuştur. Önceden kapatılmış olduğu kaynaklarda ifade edilen son cemaat yerinde (Halifeoğlu, 2009: 333) nitelsiz eklerden kaynaklanan taş hasarları mevcuttur. Ayrıca, kullanıcı kaynaklı yapılan uygulamalar ile bakımsızlığa bağlı bozulmalar olduğu görülmüştür (Şekil 31).

Şekil 31. Kavas-i Sağır Mescidinde tespit edilen sorunlar

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dini yapılar, toplumların ibadet eylemlerini gerçekleştirdikleri mekanlardan oluşmaktadır. Toplumun inanç değerlerini yerine getirdiği bu yapıların konumları, mimari özellikleri ve boyutları bulundukları çevreye göre değişiklik göstermektedir.

Mescitler, özellikle mahallelerde konumlanan küçük boyutlu ibadet mekanlarıdır. Her mahallede bir ya da daha fazla inşa edilen bu yapılar, genellikle kent kimliğine ve kültürüne göre düzenlenmiş plana sahiptir.

Diyarbakır'daki Akkoyunlu Döneminde inşa edilen mescitlerin mimari özellikleri, yapım tekniği ve yapısal sorunlarının incelendiği bu çalışmada öncelikle kapsamlı literatür araştırması yapılmıştır. Literatür taramasında elde edilen verilerle yerinde saha çalışması yapılarak, mevcut durumları değerlendirilerek mimari analizleri yapılmıştır.

Taceddin, Hacı Büzürk (Büzrük), İbrahim Bey, Kaşık Budak ve Kavas-i Sağır mescitleri özelinde yapılan bu çalışmada yapıların tamamı; 1. grup tescilli korunması gereken kültür varlığı olarak; toplumun dini, sosyal, ekonomik ve kültürel ortak gereksinimlerini karşılayan, inşa edildikleri dönemin mimari ve sanat anlayışını yansıtan, simgesel, anıtsal, izlenim gibi değerleriyle korunması gereken yapılar olduğu tespit edilmiştir. Genellikle mahalle içerisinde konut yerleşimleri arasında kalan ve ortalama 250 m² tapu alanı olan yapılar, camiden daha küçük olarak ifade edilen mescit mekân boyutları ile uyumludur. Yapıların konut yerleşimleri arasında bulunmaları ise umumi değil mahalli olduklarını göstermektedir.

Yapılarda mekânsal olarak; avlu, son cemaat yeri, harim, abdesthane ve hela gibi mahaller hepsinde ortak mekanlar olarak bulunurken, Kaşık Budak Mescidinde, ayrıca kadınlar mahfili ve hazire yer almaktadır. Taceddin Mescidinde, kadınlar mahfili bulunmasına rağmen bu mahalin özgün olmadığı düşünülmektedir. Plansal olarak; revaklı ve enine dikdörtgen plan düzeninde olan yapıların dört adeti düz dam ile, İbrahim Bey Mescidi ise kubbe ile örtülüdür.

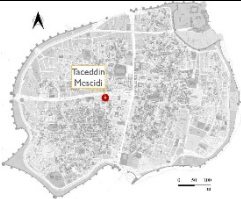
Sokak cepheleri genel olarak sade olan yapıların harim ve/veya son cemaat yerinden sokağa açılan pencere açıklıkları bulunmaktadır. Bu yapılardan yalnızca

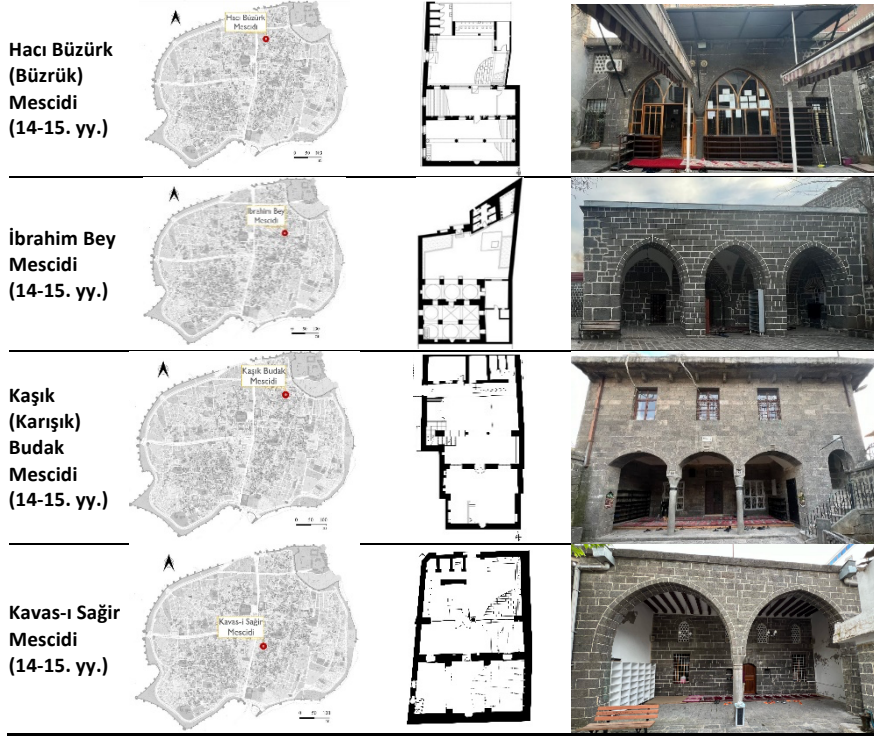
Kaşık Budak Mescidinde doğrudan sokağa açılan bir pencere bulunmamaktadır. Yapının, kâgir evler ile çevrili olan harim bölümünde çevreyi rahatsız etmeyecek kadar yüksek bir kotta pencere açıklıkları yer almaktadır. Yapıların avlu cepheleri, genellikle sütunlu ve kemerli olup iki veya üç gözlüdür. Bunlardan yalnızca İbrahim Bey mescidinde sütun yerine ayak (paye) bulunmaktadır.

Yapım tekniği ve malzemesi, Diyarbakır geleneksel kent dokusunda olduğu gibi yığma yapım tekniği inşa edilmiş olup, genellikle yapı malzemesi olarak yöresel bazalt taş kullanılmıştır. Diyarbakır geleneksel mimarisinde sıklıkla görülen bingi taşı, harpuşt, çörten, şebeke, tepe penceresi gibi yapı elamanları bu mescitlerde de mevcuttur.

Mescitlerde, mimari olarak ayırıcı olabilecek yapı elemanı, bazalt taş malzemeden kavis sağlanmış iç bükey mihraplardır. Diğer mihraplardan farklı olarak Kavas-ı Sağır Mescidinde bazalt-kalker malzemeli almaşık örgü kullanıldığı görülmektedir. Akkoyunlu Dönemi yapılarında mimari bezemeye oldukça önem verildiği kaynaklarda ifade edilmektedir (Doğan & Doğanay, 2017: 656). Ancak süsleme ögesi bakımından Akkoyunlu Dönemi'ne referans verdiği düşünülen bir detaya ulaşılamamıştır. Kaşık Budak Mescidinde süsleme öğeleri, incelenen diğer mescitlere göre yoğun olmasına rağmen bu öğelerin devşirme olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1. Diyarbakır Akkoyunlu Dönemi Mescitleri Genel Mimari Özellikleri

Yapı Adı	Suriçi'ndeki Konumu	Planı	Avlu Cephesi
Tacettin Mescidi (14-15. yy.)			

Mescitler yapısal olarak değerlendirildiğinde; dini amaçlı özgün işlevini sürdüren bu yapıların kültürel niteliklerinin göz ardı edildiği, yapıların yapısal sorunları ile ilgili yeterince önlem alınmadığını tespit edilmiştir. Yapılara bitişik olarak konumlanan çevre yapıların mescitlerde oluşturduğu ayrışma, çatlama ve neme bağlı bozulmalara sebep olduğu görülmüştür. İncelenen yapılar ile ilgi gerekli önlemlerin alınarak bozulmaların giderilmesi gerekmektedir. Ayrıca yapı kullanıcıları tarafından yapılan müdahalelerle nitelsiz eklerin olduğu ve yapıların özgünlüğünün kısmen bozulduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak; toplumun inanç kültüründe önemli yeri bulunan mescitlerin incelendiği bu çalışmada, geçmişte mahalle kültürünün önemli bir parçası olan bu yapılarla ilginin azaldığı ve cemaatin daha büyük veya farklı ibadet mekanlarına yönelmesi yapıların kullanım sıklığını azaltmıştır. Mescitlerin geçmişten

günümüze ulaşma süreçlerinde geçirdiği değişimler ve niteliksiz müdahaleler ile hatalı restorasyonlar bu yapılarda sorunların meydana gelmesine neden olmuştur.

Akkoyunlu Dönemi kültür mirası olarak günümüze ulaşan bu nadir yapıların güvenle geleceğe aktarılması ve özgün yapısal nitelikleri sürdürmesi; esaslı onarım gerektiren koruma çalışmaları ile mümkün olabilecektir.

Çalışmada incelenen Akkoyunlu Dönemi mescitleri başta olmak üzere, Diyarbakır ve diğer kentlerdeki nitelikli kent kimliğine katkı sunan ve kent kültür envanterinde yer alan mescitlerin koruma ilkeleri ışığında yeniden restore edilerek gelecek kuşaklara ulaştırılması oldukça önemli ve gereklidir. Mescitler başta olmak üzere günümüze ulaşan dini yapıların korunması ve yaşatılması ile sürdürülebilirliğinin sağlanması, bu yapıların geçmişten geleceğe bir inanç ve kültür köprüsü görevi üstlenmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tablo 2. Diyarbakır Akkoyunlu Dönemi Mescitleri Yapısal Sorunları

	Duvarda Ayrışma/Kırık Oturma/Çökme	Zeminde	Kemer Örgü Hasarı	Bitki Oluşumu	Bağlayıcı Harç Kayıpları	Su ve Nem Sorunları	Niteliksiz Yenileme ve Muhdesler
Tacettin Mescidi	✓				✓		✓
Hacı Büzürk Mescidi	✓				✓	✓	✓
İbrahim Bey Mescidi	✓		✓			✓	✓
Kaşık Budak Mescidi	✓	✓				✓	✓
Kavas-ı Sağır Mescidi				✓		✓	✓

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazarlar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akmaz Bilgiç, E. (2020). *Diyarbakır Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii Restorasyon Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Charter for The Conservation of Historic Towns and Urban Areas. (1987). Washington. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0627604001536681570.pdf adresinden erişildi.
- Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage. (1972). Paris. <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> adresinden erişildi.
- Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 18.12.2009, 2754.
- Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Karar Tarihi ve No: 25.11.2010, 3528.
- Doğan B. & Doğanay A. (2017). "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimarî ve Sanat Üslûbu Üzerine Bir Değerlendirme." İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6: 1, 652-682.
- European Charter of the Architectural Heritage. (1975). Amsterdam. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf

- adresinden erişildi.
- Halifeoğlu, F. M. (2009). Diyarbakır Suriçi'nde Yer Alan Mescitler. *Nebiler, Sahabiler, Azizler, Krallar Kenti Diyarbakır*.
- Keleş, H. (2006). "Anadolu'da Akkoyunlu Kültür Mirası: Tarihi Eserler." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 38: 63–80.
- Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler, (2003). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0033791001536913477.pdf adresinden erişildi.
- Ökten, Mehmet S., Balaban Ökten, B., Ekinci S. (2021). "Altyapı ve Kazı Çalışmalarının Tarihi Yapılara Etkisi Şeyh Murad Efendi Mescidi, Adile Sultan Türbesi ve İskender Paşa Camii." *bâb Mimarlık ve Tasarım Dergisi*, 2 (2): 200-219.
- Sarı, M. S. (2008). *Temellerin Takviyesi ve Uygulamadan Örnekler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sesigür, H., Çılı, F. (2014). "Edirne Mihrimah Sultan Camisinde Yapılan Onarım ve Güçlendirme Çalışmaları." *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 9: 72–79.
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*.
- T.C. Kültür Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı, İstanbul, Toplantı Karar No ve Tarihi: A-2082, 19.01.1980.
- The Venice Charter. (1964). Venice. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf adresinden erişildi.
- Tuncer, O. C. (2008). "Diyarbakır Vakıf Yapıları, Mahalleleri ve Dinsel Haritası (1511-1950)." *Vakıflar Dergisi*, 31: 1–24.
- Tuncer, O. C. (2012). *Diyarbakır Suriçi Anıtları İle Köşkler ve Bağ Evleri*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Utkan, U. (2014). *Tarihi Yapılarda Karşılaşılan Geoteknik Problemler ve Uygulanan Zemin İyileştirme Yöntemleri*. Çukurova Üniversitesi.
- Yılmazçelik, İ. (2014). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840) (Fiziki,*

İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı) (OSTİM Mesl). Ankara Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sayı 21.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Akkoyunlus, who dominated Diyarbakır at the beginning of the 15th century, left many works in the rich historical texture of the region by building religious structures such as mosques, masjids, madrasahs, zawiya and lodges (Keleş, 2006; Tuncer, 2008; Sözen, 1971; Yılmazçelik; 2012). Taceddin (Sözen, 1971: 120, 271), Hacı Büzürk (Büzürk), (Sözen, 1971: 122), İbrahim Bey (Tuncer, 2012: 160; Sözen, 1971: 117, 270), Kaşık (Karışık) Budak, which are described as masjids of the Akkoyunlu Period in Suriçi, (A. Bulduk, El-Cezire, p. 240, cited in Yılmazçelik 2014: 110; Sözen 1971: 114), Kavas-i Sağır (Tuncer, 2012: 189) masjids are among the rare structures that have survived to the present day with their historical and cultural values. The aim of the study is to ensure the preservation of buildings of such high cultural and historical importance by identifying their architectural and artistic features based on field observations and revealing their damage status.

Method

In the study, a two-stage method was followed: literature review and field research. In field research, the building was observed on site, interior, exterior and environmental photographs were taken, and documentation was carried out. The location of the buildings, their conservation and current condition are expressed, and the structural problems identified based on observation are explained.

Masjids: Its general description (history, location, current state of preservation), plan features, façade features, construction technique and material, decorative elements and structural problems based on observation are expressed in detail. While expressing the general definition of structures; A brief description of the environmental situation of the building is made by stating the neighborhood, street, block and parcel number. Information about building function information, title deed area, conservation registration of buildings and their status is given. Plan features; The general description is expressed in the order of street, courtyard, last congregation place and harim, and each location is discussed in its entirety with its facades, flooring and roof information. In the facade features, street and courtyard facades are defined.

Findings (Results)

The findings of the study constitute all the data expressing the architectural and artistic features of the buildings and their structural problems based on observation, depending on the method of the study.

Conclusion and Discussion

In this research conducted specifically for Taceddin, Hacı Büzürk (Büzrük), İbrahim Bey, Kaşık Budak and Kavas-ı Sağır masjids, all of the buildings; As a group 1 registered cultural property that needs to be protected; It has been determined that *they are structures that meet the religious, social, economic and cultural common needs of the society, reflect the architectural and artistic understanding of the period in which they were built, and should be protected with their symbolic, memorial, monumental and impression values*. The buildings, which are generally located between residential settlements within the neighborhood and have an average title deed area of 250 m², are compatible with the size of the masjid space, which is expressed as smaller than the mosque. The fact that the structures are located among residential settlements shows that they are local, not public. Spatially in buildings, while spaces such as the courtyard, last congregation place, “harim”, ablution room and toilet are common to all of them, Kaşık Budak Masjid also has a women's place of worship and a hazine. Although there is also a women's place of worship in Taceddin Masjid, it is thought that this place is not original. Planally; Four of the buildings with porticoes and transverse rectangular forms are covered with flat roofs, and İbrahim Bey Masjid is covered with a dome. Buildings with generally plain street facades have window openings opening to the street from the sanctuary and/or narthex. Among these buildings, only Kaşık Budak Masjid does not have a window opening directly to the street. In the sanctuary section of the building, which is surrounded by masonry houses, there are window openings at a level high enough to not disturb the environment. The courtyard facades of the buildings generally have columns and arches and have two or three eyes. Of these, only the İbrahim Bey Masjid has piers instead of columns. The construction technique and material are basalt stone with masonry construction technique, as in the traditional urban fabric of Diyarbakır. Building elements such as load bearing (bingi) stone, harpuşa, gutter (çörten), railing (network, şebeke) and skylight which are frequently seen in Diyarbakır, are also present in these masjids. In masjids, the architecturally distinctive structural element is the concave mihrabs carved from basalt stone. Unlike other mihrabs, it is seen that basalt and limestone were used in Kavas-ı Sağır Masjid. It is stated in the sources that architectural decoration was given great importance in the buildings of the Akkoyunlu Period (Doğan & Doğanay, 2017: 656). However, no detail thought to

refer to the Akkoyunlu Period in terms of ornamentation could be found. Although there are many decorative elements in Kaşık Budak Masjid, it is thought that these elements were moved from another place. When the masjids are evaluated structurally; It has been determined that the cultural qualities of these buildings, which continue their original function for religious purposes, are ignored and sufficient precautions are not taken regarding the structural problems of the buildings. Damages such as decomposition, cracking and moisture caused by the surrounding structures located adjacent to the masjids are quite high. Necessary precautions should be taken regarding these structures, and the damage should be eliminated. There are also practices such as haphazard additions, painting and plastering that are carried out by building users without awareness of conservation. These practices may obscure structural problems. It is also predicted that these practices may increase structural damage in the long term. These rare structures, which have survived to the present day as the cultural heritage of the Akkoyunlu Period, should be safely transferred to the future and maintain their original structural qualities; It will be possible with conservation works that require major repairs.